

ІВАН МАТВІЯС ПРО ГОВОРІ І ГОВІРКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

IVAN MATVIAS ON THE DIALECTS AND ACCENTS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Матвіяс О.В.,

orcid.org/0000-0002-5541-1857

старший викладач кафедри української та іноземних мов

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

М'ягkota І.В.,

orcid.org/0009-0008-9794-8207

викладач кафедри української та іноземних мов

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

Гудима Г.Б.,

orcid.org/0000-0001-6074-4384

викладач кафедри української та іноземних мов

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

В статті висвітлено наукові погляди Івана Матвіяса на роль і значення діалектів у розвитку української мови. Автор робить акцент на тому, як учений ставиться до говорів і говірок української мови, досліджував особливості місцевих говірок і простежував їхній вплив на формування й оновлення літературного стандарту. Автор аналізує поділ означених понять на три основні діалектні групи, відповідно до досліджень науковця (північну, південно-східну та південно-західну), звертаючи увагу на фонетичні, лексичні й граматичні відмінності між ними й наводячи приклади характерних слів та виразів із різних регіонів України. Згідно з поглядами І. Матвіяса, такі відмінності не лише віддзеркалюють культурну специфіку, а й зберігають архаїчні елементи, недоступні в сучасній літературній нормі та не завжди зафіксовані в писемних джерелах.

Значна увага приділена методологічним засадам дослідника: збору польового матеріалу, картотечним технологіям і комплексному аналізу історичних джерел. Завдяки цим методам учений не тільки впровадив термінологічну чіткість у діалектології (розмежовуючи поняття «говір», «говірка», «діалектна зона»), а й забезпечив створення ґрунтовної наукової бази для подальших студій. Внесок ученого у дослідження регіональних мовних явищ високо оцінений у наукових колах, що доводять відгуки колег і присудження йому Державної премії України в галузі науки і техніки.

Автор статті розглядає теоретичний вимір праць І. Матвіяса для укладання сучасних словників, розроблення навчальних програм і збереження діалектної спадщини. Окремо відзначено можливості продовження його досліджень у нинішній лінгвістичній парадигмі, зокрема шляхом використання цифрових методів і міждисциплінарного підходу. Порушено також низку дискусійних питань, пов'язаних із сучасним станом діалектології, що залишаються перспективними для подальших наукових обговорень. У підсумку підкреслюється вагома роль Івана Матвіяса у вивченні й збереженні розмаїтого діалектного ландшафту України та в популяризації його унікального культурного надбання.

Ключові слова: діалектологія, українська мова, говірки, літературна норма, мовна ідентичність, діалектна спадщина, варіантність мови.

The article highlights Ivan Matviias' scientific views on the role and importance of dialects in developing the Ukrainian language. The author focuses on how the scientist treated the dialects and accents of the Ukrainian language, studied the peculiarities of local dialects and traced their influence on the formation and updating of the literary standard. According to the scholar's research (northern, southeastern, and southwestern), the author analyses the division of these concepts into three main dialect groups, paying attention to phonetic, lexical, and grammatical differences between them and giving examples of characteristic words and expressions from different regions of Ukraine. According to I. Matviias, such differences not only reflect cultural specificity, but also preserve archaic elements that are not available in the modern literary norm and are not always recorded in written sources.

Considerable attention is paid to the researcher's methodological foundations: field material collection, filing technologies, and comprehensive analysis of historical sources. Thanks to these methods, the scientist not only introduced terminological clarity in dialectology (distinguishing between the concepts of 'dialect', 'dialectal zone'), but also ensured the creation of a solid scientific basis for further research. The scientist's contribution to the study of regional linguistic phenomena is highly appreciated in scientific circles, as evidenced by the feedback from colleagues and the awarding of the State Prize of Ukraine in Science and Technology.

The author of the article examines the theoretical dimension of I. Matviias' works for compiling modern dictionaries, developing curricula and preserving dialectal heritage. The author also notes the possibilities of continuing his research in the current linguistic paradigm, in particular through the use of digital methods and an interdisciplinary approach. The article also raises a number of controversial issues related to the current state of dialectology, which remain promising for

further scientific discussions. In conclusion, the article emphasises the significant role of Ivan Matviias in the study and preservation of the diverse dialect landscape of Ukraine and in the promotion of its unique cultural heritage.

Key words: dialectology, Ukrainian language, dialects, literary norm, linguistic identity, dialectal heritage, language variation.

Актуальність дослідження зумовлена потребою всебічного вивчення наукового доробку Івана Матвіяса, який послідовно обстоював вирішальну роль діалектів у формуванні та розвитку української літературної мови. Аналіз його підходів дає змогу поглибити розуміння взаємодії народних говірок з офіційним мовним стандартом та механізмів, що визначають еволюцію мовної системи. У той же час, наявні публікації, присвячені дослідженням ученого, поки що не містять комплексного узагальнення та належної систематизації, що й зумовлює нагальну потребу у подальших розвідках його спадщини.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві набуває актуальності питання збереження та вивчення діалектного розмаїття як важливого чинника підтримки культурної самобутності й зміцнення національної ідентичності. Попри усталені погляди на літературну мову як єдину нормативну систему, дедалі частіше постає потреба визначити, якою мірою регіональні говірки впливають на оновлення й збагачення літературного стандарту. Діалекти, що протягом століть функціонували поза «офіційним» мовним ужитком, є невіддільною складовою етнолінгвістичної спадщини українського народу, зберігаючи архаїчні риси, утрачені сучасною літературною нормою або нерозвинені нею повною мірою. Вивчення цих явищ стає надзвичайно актуальним у контексті поступової глобалізації, яка може призвести до уніфікації мов і втрати діалектного різноманіття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діалектне членування української мови досліджували такі вчені як: М. Вагилевич, Я. Головацький, М. Максимович, І. Матвіяс, К. Михальчук, О. Павловський, О. Потебня, А. Шафонський, та ін. Стаття є актуальною позаяк доробок І. Матвіяса є ще не опрацьованим та малодослідженим. **Мета** – дослідити і описати доробок науковця Івана Матвіяса в дослідженні говорів та говірок української мови. **Завдання:** 1. Проаналізувати науковий доробок Івана Матвіяса з акцентом на його підходах до вивчення українських діалектів та їх ролі у формуванні літературної норми. 2. Виявити специфіку методологічних підходів Івана Матвіяса в контексті української діалектології та оцінити їх вплив на сучасне мовознавство. 3. У роботі використано описовий та порівняльно-історичний **методи. Матеріалом**

дослідження слугувала наукова праця Івана Матвіяса «Українська мова і її говори».

Результати. Іван Григорович Матвіяс увійшов у науковий простір України як один із провідних учених-філологів та видатний репрезентант академічної діалектології. Освіту здобув при Львівському державному університеті імені Івана Франка, який закінчив 1950 року, а потім залишився працювати в аспірантурі Інституту мовознавства Академії наук УРСР. Упродовж декількох років працював викладачем кафедри української мови Дрогобицького педагогічного інституту. З 1955 року до кінця наукової кар'єри був тісно пов'язаний з Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні, пройшовши шлях від молодшого і до провідного наукового співробітника [3, с. 245].

У 1956 році захистив кандидатську дисертацію, а в 1969 році – докторську, що свідчило на користь його високого наукового та професійного рівня. Перебуваючи на посаді завідувача сектору діалектології та ономастики в 1976–1987 роках, він займався планомірним студіюванням історії становлення й розвитку української мови та його діалектного багатства, зосереджуючи основну увагу на питаннях вивчення особливостей мовлення територіальних наріч. Здобув учене звання професора у 1993 році, що в черговий раз підтверджує визнання його високого авторитету в академічному співтоваристві [4, с. 73].

Однією з головних праць концептуального спрямування науковця є теорія функціонування різних літературних мов, в якій висвітлено проблематику функціонування одної літературної мови в складі однієї нації, а також випадки співіснування в рамках єдиної нації різних мовних ареалів, автохтонних для них. Об'єктом зацікавлення стала специфіка мовних ситуацій об'єднаних темою «Варіанти літературних мов» [4, с. 74].

Основними роботами науковця є монографії «Курс сучасної української літературної мови. Морфологія» (1962), «Іменник в українській мові» (1974), «Українська мова і її говори» (1990), «Варіанти української літературної мови» (1998) та інші. У своїх працях, що публікувалися переважно в науковому віснику «Мовознавство» і в журналі «Українська мова», він детально розглянув проблематику діалектних основ у фонетиці, лексиці, деривації, словотворенні та синтаксисі в сучасній йому літературній українській мові.

До того ж І. Матвіяс став одним зі співукладачів і редакторів «Атласу української мови» у трьох томах, за який йому 2006 року було присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки.

Іван Матвіяс у своїх роботах багаторазово повторював, що говірки регіону є не стільки джерелом строкатого мовного багатства, як надійною опорою становлення й відновлення літературної норми. З його твердження про «живі говірки» як хранителя старовинних елементів, які в сучасній літературній мові уже не вживаються та навіть не завжди зберігаються в літературних письмових свідченнях, слідує кілька важливих пунктів в баченні І. Матвіяса.

Спершу науковець наголошує, що діалекти несуть у своєму значенні функцію культурної свідомості і прямо відображують динаміку мовних традицій. Діалекти зберігають архаїчні словоформи, граматичні структури й інші особливості, котрі можуть утрачатися або змінюватися відповідно під дією мовного впливу канонів або мовної політики. Саме завдяки цьому вони виступають в ролі архаїзаторів і «консерваторів» певних мовних явищ та проливають світло на витoki формування національного світосприйняття.

По-друге, І. Матвіяс вважає діалекти джерелом поповнення словникового багатства літературної мови, тому що органічне використання ними говіркових особливостей сприяють поповненню її словникового потенціалу й підвищенню виражальності мови. Протиставляючи широко розповсюджену до того практику «вирівнювання» мови, що інколи пропонувалась з єдиною для всіх метою уніфікації літературної норми, дослідник висловлювався на захист раціонального вивчення регіональних особливостей, наголошуючи на їхній невід'ємній складовій загальнонаціональної мовної культури.

По-третє, на думку професора, саме говори є виразником справжнього світосприйняття і етнічної самосвідомості. Вони зберігають в собі унікальний досвід поколінь, що виражений через семантику різних лексичних утворень, особливості фразеології, фразеологічні багатства та мікрохарактеристики мовлення. За такого підходу ігнорування різноманітності діалектів позбавляє націю можливості глибше зрозуміти власну історичну спадщину та зберегти мовне багатство для майбутніх поколінь.

Звідси стає зрозумілим, що для І. Матвіяса регіональні говори були не лише предметом дослідження, а й сутнісною частиною розвитку української мови та культури, оскільки вони аку-

мулюють найдавніші шари мовної спадщини та сприяють її оновленню в сучасній літературі.

Вплив різноманітних нарічч на розвиток української літературної норми дослідник відстежив перш за все через аналіз писаних пам'яток різних епох із залученням порівняльних матеріалів всіх трьох говорів – північного, південно-східного та південно-західного. Відтак І. Матвіяс акцентував увагу при дослідженні на характерних для діалектних говорів фонетичних, лексичних чи граматичних особливостях, що у різні періоди проявлялися у тексті, написаному на народній основі. Такого роду міждіалектний аналіз дозволив чітко з'ясувати, коли і в яких обставинах історичного характеру відбувалося злиття або зіставлення діалектних особливостей з традиційно кодифікованими формами.

Особливо в XIV–XVI ст. у пам'ятках письменства добре відчутні риси впливу саме південно-західного наріччя, а починаючи з XVII–XVIII ст. усе більше помітною стає і роль південно-східних нарічч, котрі були більш уніфіковані й краще підлягали кодифікації. В той же час і північні наріччя, які хоч і не були покладені в підґрунтя новочасної української літературної мови, проте зберігали прадавні архаїчні елементи, за рахунок яких вчений отримав змогу відстежити перші етапи розвитку мови. Шляхом пильного студіювання історії говірок і порівняння їх з нормами загальнонародної літературної мови І. Матвіяс встановив хронологічну послідовність діалектних процесів і окреслив внесок кожної групи говірок у формування загальнонаціонального стандарту.

У науковому доробку мовознавця вагоме значення належить вивченню процесу взаємодій діалектних форм із книжною традицією. Лексичні, фонетичні чи морфологічні компоненти зі всіх трьох говорів на народному ґрунті з часом потрапляли у староукраїнську літературну мову, проте в різних часових зрізах перевага тієї чи іншої ділянки могла різнитися. Зіставленням книжних творів та живих взірців усної народної мови вчений обґрунтував, що сучасна загальнолітературна норма є продуктом віковичної взаємодії та посилення діалектного різноманіття, яке не тільки вплинуло на формування літературних форм, а й призвело до їх постійного оновлення та збагачення [1, с. 27].

Одним із важливих аспектів у збереженні та розбудові загальнонаціональної мовної свідомості є діалектне варіювання в українській мові, позаяк кожна з говірок утілює своєрідне світосприйняття, досвід та історичну пам'ять того чи

іншого регіону. У ній, як вже попередньо згадувалося, збережена низка певних архаїчних елементів, які не зовсім точно вдається відтворити в рамках кодифікованої літературної мови, але саме ці елементи й створюють своєрідний колорит в етнокультурі. Саме діалекти фіксують в собі особливості місцевої специфіки проживання, звичаї, вірування, а також своєрідні звороти чи фразеологізми, які додають народній творчості яскраво вираженого національного характеру.

Також культурна значимість у тому, що вони слугують для нас джерелом словникового чи граматичного поповнення мови, її лексичного та стилістичного вдосконалення. Одночасно їх вивчення дозволяє науковцям глибше осмислити історію мовних процесів і краще зрозуміти, як формувалася світогляд українців. У багатьох випадках локальні мовні особливості безпосередньо пов'язані з традиційними обрядами, народними ремеслами, фольклором, тому їх втрата означала б збіднення цілого пласту національної культури.

Саме завдяки різноманітним говорах, як зазначає І. Матвіяс, українська мова й культура залишаються відкритими до внутрішнього діалогу, де кожен регіон додає свій голос до загальнонаціонального надбання. Збереження такого розмаїття не лише підтримує культурну самобутність народу, а й слугує міцним підґрунтям для подальшого розвитку мовної та духовної спадщини.

У своїй провідній праці І. Матвіяс погоджується із попередньо-визначеним членуванням наріч української мови і виділяє три основні: *північне*, *південно-західне* і *південно-східне* [2, с. 31]. Такий поділ є актуальним на сьогодні, і, як писав дослідник у своїй праці, обумовлений спорідненістю мов із білоруською та російською. Тобто, можемо вважати, що наріччя та говірки були сформовані внаслідок постійного перебування України в колоніальному становищі, що спрягло асиміляції населення та створення нових мовних одиниць, які пізніше вчений класифікував як наріччя.

Звертаючись до «Атласу української мови», який став основою дослідження І. Матвіяса, ми можемо побачити характерні риси кожного з трьох наріч. Як засвідчено в «Атласі української мови», *північне наріччя* межує з білоруською мовою на півночі й російською на сході, тоді як *південно-західне* й *південно-східне* наріччя формувалися під впливом широких міграційних процесів та тривалої історичної взаємодії з польською мовою на

заході, а також із російською – на сході та південному сході. Саме в «Атласі» відображено докладний поділ української мовної території на низку локальних говірок, котрі І. Матвіяс, спираючись на раніші дослідження і власні спостереження, згрупував у три виразні наріччя за сукупністю спільних мовних ознак [2, с. 32].

Дослідник наголошував, що ареали говірок не мають чітких «кордонів», адже у прикордонних регіонах постають перехідні типи мовлення. Це підтверджується «Атласом», де можна простежити широку смугу перехідних говірок, наприклад, між *північним* і *південно-східним* наріччям на лінії Київ–Прилуки, а також у Волинській та Рівненській областях – між *північним* і *південно-західним*. На думку І. Матвіяса, різниця між наріччями зумовлена складними історичними чинниками: від давнього плеємінного поділу східнослов'янського населення до впливу феодальних і державних кордонів, що упродовж століть стимулювали або стримували контакти носіїв різних мовних варіантів.

Нижче, з метою наочності, ми наводимо розгорнуту порівняльну характеристику визначених трьох основних наріч української мови – *північного*, *південно-західного* й *південно-східного* – з урахуванням фонетичних, лексичних і граматичних відмінностей. В основі аналізу лежать дані та приклади з «Атласу української мови» та дослідження І. Матвіяса, який виділяє ці три наріччя як найвиразніші мовні ареали України.

Проаналізувавши таблицю, можемо сказати, що відмінності між цими трьома наріччями охоплюють усі мовні рівні – від фонетики до синтаксису. Попри широке розмаїття діалектів усередині кожного ареалу, їхня спільна історична основа та напрямок розвитку дають змогу виділити саме три головні наріччя, які й залишаються актуальними у сучасній діалектології української мови.

Обговорення та перспективи подальшої розвідки. Надалі перспективним є детальніше дослідження впливу регіональних говірок на мовну поведінку різних соціальних верств. Також варто проаналізувати способи адаптації діалектних рис у сучасній кодифікованій нормі з урахуванням динамічних процесів мовних змін та глобалізаційних викликів.

Висновок. Іван Матвіяс зробив суттєвий внесок у формування концепції тричленного поділу українського діалектного простору, детально описавши фонетичні, лексичні та граматичні особливості кожного з наріч. Він продемонстрував, як тісні історичні, культурні й політичні контакти вплинули на розвиток мовних говірок. Його доро-

Таблиця 1

Порівняння фонетичних лексичних та граматичних особливостей наріч за І. Матвієм

Риси	Наріччя	Відмінності	Приклади
Фонетичні	Північне наріччя	Зниження ненаголошеного [о] до [а] (так зване «акання»); можливе «оглушення» [г] до [х]; архаїчні риси, подібні до білоруських говірок.	коро́ва → кара́ва; – моло- ко́ → малако́; го́ри → хо́ри (не повсюдно).
	Південно-західне наріччя	Дифтонги та пом'якшені приголосні; наголос іноді зсувається на інший склад; відчутний вплив польської та інших західнослов'янських мов (м'якість, зміни у звукові).	моло́ко → муоло́ко / мьо- ло́ко (у деяких говірках); ходжу́ → ход'жу́ (м'яке [д']); голо́ва → голо́ва.
	Південно-східне наріччя	На базі південно-східних говірок сформувалася сучасна стандартна українська; звук [г] зазвичай відповідає літературному «г»; спрощення груп приголосних аналогічне до літературного.	гора́ → гора́; щаслі́вий замість щастлі́вий.
Лексичні	Північне наріччя	Спорідненість із білоруською лексикою; архаїчні слова, що збереглися з давніших періодів; зустрічається вплив російських говірок, особливо в прикордонних зонах.	дзя́дзька (дядько), хата́ (як у біл. хата).
	Південно-західне наріччя	Відчутні запозичення з польської, словацької, угорської тощо; багато локалізмів для означення побутових понять, різноманітна регіональна фразеологія; у карпатських говірках – специфічна лексика, пов'язана з гірським життям.	фай́ний (гарний), газда́ (господар), пля́чок (пиріг).
	Південно-східне наріччя	Більшість лексики збігається з літературною, адже південно-східна база стала офіційною нормою; у прикордонних районах (Слобожанщина, південь) зустрічаються запозичення та кальки з російської; зберігається різноманіття діалектних синонімів.	ві́дро → ві́дро / ве́дро (рідше); каву́н / арбу́з, коши́к / корзи́на.
Граматичні	Північне наріччя	Збереження давніх відмінкових закінчень; наявність форм, подібних до білоруських чи старослов'янських; перехідні говірки можуть мати змішані риси (особливо на кордоні з Південно-східним наріччям).	нема́ брата́ → нема́ брати; у са́ду → у са́ді (у ряді говірок).
	Південно-західне наріччя	Різнорозмітність дієслівних форм у 1-й особі множини; поширені зменшено-пестливі суфікси й активне вживання кличного відмінка; інколи зустрічаються форми з -м (енклітики) для вказівки на особу	ходи́мо → ході́ме, ходи́мо́с; кни́жка → кни́жечка; дру́же → дру́же / дру́- же-мі́й (локально); була-м, ходив-ем.
	Південно-східне наріччя	Загалом відповідає літературній морфології, оскільки літературна мова заснована на полтавсько-київських говірках; у деяких областях можливе «втручання» російських конструкцій; в інших районах (особливо центральних) майже повна відповідність літературним нормам.	піду́ на ули́цю / піду́ на ву́лицю.

бок є важливим і нині, адже актуалізує ідею збереження діалектного розмаїття як підґрунтя куль-

турної самобутності та невичерпного джерела збагачення літературної норми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Матвія І. Взаємодія східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови (словозміна). *Культура слова*. 2011. Вип. 75. С. 148–156.
2. Матвія І. Г. Відбиття говорів у мові творів Юрія Федьковича. *Мовознавство*. 2009. № 5. С. 37–43.
3. Матвія І. Г. Відображення гуцульського говору в мові творів Гната Хоткевича. *Мовознавство*. 2013. № 6. С. 41–45.

4. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури. *Мовознавство*. 2008. № 6. С. 3–12.
5. Матвіяс І. Г. Діалектна основа консонантизму в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2005. № 2. С. 32–40.
6. Матвіяс І. Г. Діалектна основа української літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 6. С. 26–36.
7. Матвіяс І. Г. Курс сучасної української літературної мови. Київ, 1962. 164 с.
8. Матвіяс І. Говірка в художніх текстах Маркіяна Шашкевича. *Культура слова*. 2011. Вип. 74. С. 86–94.
9. Матвіяс І. Діалектизми в мові творів Антона Крушельницького. *Культура слова*. 2013. Вип. 78. С. 177–182.
10. Матвіяс І. Мова українських колядок і щедрівок. *Культура слова*. 2012. Вип. 76. С. 148–155.
11. Матвіяс І. Регіональні риси в мові творів Павла Грабовського. *Українська мова*. 2014. № 2 (50). С. 46–50.
12. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори : монографія. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1990. 161 с.
13. Складенко В. Г. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України: 1930-2005: матеріали до історії. Київ : Довіра, 2005. 564 с.
14. Циганок Г. М. Розвиток української фонетичної термінології XX – початку XXI століття : автореферат-дис. ... д-ра філол. Наук. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 20 с.
15. Чемеркін С. Душею в мові (до ювілею доктора філологічних наук, професора І. Г. Матвіяса). *Культура слова*. 2010. № 73. С. 73–76.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025